

UOT:811.111.

**SÜNİ İNTELLEKT DÖVRÜNDƏ İNGİLİS DİLİNİN QRAMMATİKASININ
ÖYRƏDİLMƏSİNİN AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ**

f.e.d., prof. Xanbutayeva Leyla Musa qızı
Azərbaycan Dillər Universiteti
khanbutayeva@mail.ru

Xülasə: Müasir dövrdə süni intellekt həyatımızın bütün sahələrinə olduğu kimi təhsil sahəsinə də güclü sirayət etmişdir. Məqalədə Sİ-in ingilis dilinin qrammatikasının öyrənilməsində rolu təhlil edilir. Sİ-dən istifadə dilin qrammatik quruluşunun daha yaxşı öyrənilməsini effektiv və əlçatan edir. Bu effektivliyi təmin etmək üçün Təbii Dil Emalı (TDE), Maşın Öyrənmə (MÖ) və s. kimi texnologiyalar, süni intellekt tətbiqləri və platformalardan istifadə olunur. Tələbələrin şifahi və yazı bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün ən əlverişli ChatGPT platforması dil öyrənmənin nəzəri aspektlərini real həyat tətbiqləri ilə əlaqələndirir.

Açar sözlər: süni intellekt, ingilis dilinin qrammatikası, innovativ texnologiyalar, təbii dil emalı, ChatGPT.

Keywords: artificial intelligence, English grammar, innovative technologies, natural language processing, ChatGPT

Ключевые слова: искусственный интеллект, грамматика английского языка, инновационные технологии, обработка естественного языка, ChatGPT

Müasir dövrümüzdə süni intellekt həyatımızın bütün sahələrinə olduğu kimi, elm və təhsil sahələrinə, o cümlədən ayrı-ayrı fənlərin öyrənilməsinə də öz təsirini göstərmişdir. Hazırkı məqalədə Sİ-nin ingilis dilinin qrammatikasının öyrənilməsinə təsirindən danışmağa çalışacağıq. Məqsədimiz Süni İntellektin gücündən istifadə etməklə qrammatikanın ən önəmli qolu olan yazı bacarıqlarını təkmilləşdirilməsində lazım olan alət və biliklərin dilin qrammatik quruluşunun qavranılmasına yönəlmiş innovativ yanaşmaları araşdırmaq, bu prosesin daha səmərəli, effektiv və əlçatan olmasını göstərməkdən ibarətdir. Sürətlə inkişaf edən müasir dünyamızda yazı vasitəsilə effektiv ünsiyyət qurmaq bacarığı daha çox önəm daşıyır. İstər tələbə, istər müəllim, istərsə də peşəkar tədqiqatçı olduğumuzdan asılı olmayaraq, yazının keyfiyyəti qazanacağımız uğura əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir.

Grammatika cümlələri struktur və semantik məna cəhətdən tənzimləyən qaydalar məcmusu olduğundan ona yiyələnmək vacibdir. Dilin qrammatikasını dərinlən bilmədən istər yazılı, istərsə də şifahi şəkildə dəqiq və aydın ünsiyyət qurmaq mümkün deyil. O, düzgün ünsiyyət üçün lazımı strukturu təmin edir, hərtərəfli dil bacarıqlarının inkişafına kömək edir, tələbələrin inamını və motivasiyasını artırır. Buna görə də, istənilən mənimsəmə proqramına ingilis dilinin qrammatikasının öyrədilməsi və öyrənilməsi üçün effektiv strategiyaların daxil edilməsi çox vacibdir.

C.Harmerin təbirincə desək, “Geniş diapazonda müxtəlif mənaları ifadə edə bilmək istəyiriksə, öyrəndiyimiz dilin qrammatikasını dərinlən bilməliyik” [4, s.32]. Bu fikir ingilis dilində akademik ünsiyyətin təmin edilməsində qrammatikanın nə qədər həlledici rol oynadığını bir daha sübut edir. Grammatikanın öyrədilməsi və mənimsənilməsi təkcə qrammatik qaydaların əzbərlənməsi və nümunələrdə tətbiq edilməsi deyil, dil öyrənmənin dörd əsas sahəsində – dinləmə, danışma, oxuma və yazma bacarıqlarının inkişafı üçün vacibdir. Dinləyib-anlama vasitəsilə mesajların düzgün şərhini şifahi şəkildə ifadə etmək üçün yaxşı qrammatik biliklərə malik olmaq lazımdır. Məhz bu zaman danışan ardıcıl, düzgün

cümlələrin qurulmasına nail ola bilər. Digər tərəfdən, qrammatika mürəkkəb mətnləri başa düşmək və fikirləri aydın və effektiv şəkildə ifadə etmək üçün də əsas şərtlərdəndir.

İngilis dilinin qrammatikasının qavranılmasında ümumi problemlər də yox deyildir. Əsas problemlərdən biri ingilis dilinin qrammatikasının özünəməxsus mürəkkəbliyidir. Belə bir fikir formalaşmış ki, ingilis dilinin qrammatikası çoxsaylı istisnalara görə öyrənilməsi mürəkkəb və çətin dillərdən biridir. Bu istisnalara nizamsız feil zamanları, mürəkkəb cümlə strukturları, mənimsənilməsi lazım olan çoxsaylı qaydalar və s. aiddir.

Qrammatikanın öyrənilməsində digər ümumi problem ana dilin xarici dilə müdaxiləsidir. Hər bir dilin özünəməxsus qrammatik qaydaları var və tez-tez ana dilinə xas strukturların şüursuz şəkildə öyrənilən xarici dilə köçürülməsinə cəhd dilin mənimsənilməsi prosesini ləngidir.

M.Mahmudov qeyd edir ki, *“Qrammatika dili yaratmır, onu izah edir. Qrammatika getdikcə təkmilləşdirilməli və dilin izaholunmazlıqlarını dərk etməyə, təhlil və izah etməyə istiqamətlənməlidir”* [2, s.12].

Leksik və qrammatik baza olmadan düzgün kommunikasiya qurmaq mümkün deyildir. Effektiv dil öyrənmənin əsasını dilin lüğət tərkibi və qrammatika təşkil edir, məhz onların qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində Sİ vasitəsilə dil daha tez və mükəmməl öyrədilir. Lakin onlar arasında müəyyən fərqlər də mövcuddur. L.Talmi leksika ilə qrammatika arasındakı fərqi belə izah edir: *“Leksika binanın tək-tək kərpicləri ilə müqayisə oluna bildiyi halda, qrammatika konseptual özü, skletbənzər strukturdur”* [6, s.165].

İ.Abbasov isə qeyd edir ki, *“Leksika yeganə konseptual kateqoriyalar kimi minlərlə individual hadisələrdən onlarla hadisəni əks etdirdiyi halda, qrammatika daha abstrakt, sxematik kateqoriyaları izah edir”* [1, s. 491]. Deməli, istənilən dilin qrammatikası mücərəd və sxematik kateqoriyaları izah etdiyindən, o, dilin strukturunu, funksiyalarını, universal və spesifik xüsusiyyətlərini sistemli şəkildə öyrənir. Qrammatika elə universal vasitədir ki, o, dilin təkcə formalarını təsvir etmir, həm də danışmaq aktı zamanı onların realizasiyasını tənzimləyir. Eyni zamanda, qrammatik qaydalar təkcə nəzəri biliklər toplusu deyil, ünsiyyətdə sabitliyi və anlaşmanı təmin edən əsas mexanizmdir.

Bəs Süni İntellekt ingilis dilinin qrammatikasının tədrisində və qavranılmasında nə kimi rol oynaya bilər?

Bu gün texnologiya və təhsil bir-birinə o qədər qaynayıb qarışmış ki, onları bir-birindən ayırmaq mümkün deyil. Sİ artıq təhsildə, tədqiqat və akademik fəaliyyətimizin bir parçasına çevrilib. Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin 19 mart 2025-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının 2025-2028-ci illər üçün süni intellekt strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqındakı sərəncamı buna bariz nümunədir [8].

Süni intellekt ingilis dilinin qrammatikasının öyrədilməsi və qavranması üsulunu kökündən dəyişdirmək potensialına malikdir. Belə ki, Təbii Dil Emalı (Natural Language Processing) (NLP), Maşın vasitəsilə öyrənmə (Machine Learning) və Ağıllı təkrarlama sistemləri (Intelligent Repetition Systems) kimi Sİ texnologiyaları xarici dilin qrammatikasının öyrənilməsində ümumi problemləri həll edərək tələbə təcrübəsini əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmaq üçün yeni və güclü alətlər təklif edir. Təbii Dil Emalı insan dilini yazı və danışığa çevirən, insanların hiss və düşüncələrinin fotoreal görüntülərini yaradan “mətndən – şəkə” tətbiqlər proqramıdır. Bu cür tətbiqlər qrammatik cəhətdən təkmil olan dil modellərini kifayət qədər asan dərk edir.

M.Mahmudov TDE-ni süni intellekt sahəsində ən əhəmiyyətli istiqamət adlandıraraq onun təbii mətnlərin təhlili, qavranma imkanları və sintezində tətbiq olunmasını qeyd edir [2, s.40].

Təbii Dil Emalı (TDE) kompüter elminin və süni intellektin alt sahəsidir və kompüterlərin insan dilini başa düşməsinə və onunla ünsiyyət qurmasını təmin edir. TDE kompüterlərə və rəqəmsal cihazlara statistik modelləşdirmə, maşın öyrənməsi və dərin öyrənmə ilə birlikdə hesablama linqvistikasını – insan dilinin qaydalara əsaslanan modelləşdirilməsini birləşdirərək mətn və nitqi tanımaq, anlamaq və yaratmaq imkanı verir.

“TDE böyük dil modellərinin ünsiyyət bacarıqlarından tutmuş görüntü yaratma modellərinə qədər generativ süni intellekt dövrünü təmin etməyə kömək etdi. TDE artıq bir çoxları üçün gündəlik həyatın bir hissəsidir, axtarış motorlarını gücləndirir, danışiq əmrləri, səsli idarə olunan GPS sistemləri və Amazon-un Alexa, Apple-ın Siri və Microsoft-un Cortana kimi smartfonlarda sual-cavab verən rəqəmsal köməkçiləri ilə chatbotları təklif edir” [9].

Maşın Öyrənməsi (MÖ) Sİ əməliyyatlarını yaxşılaşdırır. MÖ və TDE süni intellektin alt qruplarıdır və tez-tez Sİ sistemlərində və tətbiqlərində birlikdə fəaliyyət göstərsələr də, bir-birini əvəz edə bilmirlər. Maşın öyrənməsi Sİ inkişafının əsas komponentidir və təbii dil emalı semantik və sintaktik tanınmanı yaxşılaşdırmaq üçün ondan istifadə edir [10].

Süni intellektin əsas üstünlüklərindən biri onun real vaxt rejimində geri dönüş və düzəliş təmin etmək qabiliyyətidir. TDE ilə Sİ sistemləri tələbələrin dilini təhlil etmək, qrammatik səhvləri müəyyənləşdirmək və onların qrammatikası başa düşmələrini və ondan istifadəni yaxşılaşdırmaq üçün xüsusi rəy və təkliflərlə çıxış edə bilirlər. Bu fərdiləşdirilmiş və dərhal əks əlaqə öyrənmə prosesini sürətləndirir və tələbələrə səhvləri düzəltməyə və biliklərini daha effektiv şəkildə möhkəmləndirməyə kömək edə bilir. Bundan əlavə, Sİ hər bir tələbənin fərdi səviyyəsinə və ehtiyaclarına dinamik şəkildə uyğunlaşan adaptiv təcrübə məşqləri və fəaliyyətlər yaratmağa imkan verir.

Qrammatikanın öyrədilməsi və qavranılmasında süni intellekt bir sıra öhdəlikləri özündə cəmləşdirir. Belə ki, o, tələbələrə səhvləri daha effektiv şəkildə müəyyən etməyə və düzəltməyə kömək edir, real vaxt rejimində rəy və düzəlişlər edir, məlumatların təhlili və tərəqqinin izlənməsini həyata keçirir və ən əsası tələbələrin motivasiyasını artırır.

Informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı dövründə süni intellektlə gücləndirilmiş ingilis dili öyrənmə proqramları populyarlıq qazanıb. Bunlara misal olaraq söz ehtiyatı və qrammatik bilikləri inkişaf etdirən süni intellekt tətbiqlərindən Busuu, ELSA, ingilis dilində nitqin qavranılmasını asanlaşdırmaq vasitəsi kimi çıxış edən, eləcə də, süni intellektə əsaslanan tərcümə imkanlarına malik olan DeepL insana bənzər ünsiyyəti dərk etmək və yaratmaq üçün metodologiyaları öyrənmək və problemsiz danışiq mübadiləsinə imkan verir.

Süni intellekt ingilis dilinin öyrənilməsində inqilabi dəyişikliklərə səbəb olub və dilin daha effektiv və əyləncəli şəkildə öyrənilməsi üçün güclü bir vasitədir. O, fərdiləşdirilmiş öyrənmə, danışiq praktikasının artırılması, qrammatik dəqiqlik və real ünsiyyət imkanları təqdim edərək dil öyrənənlər üçün yeni perspektivlər açır. Sİ əsaslı alətlər və platformalar dil öyrənənlərə daha effektiv, fərdiləşdirilmiş və interaktiv tədris imkanı yaradır. Sİ əsaslı Grammarly və QuillBot kimi alətlər mətnləri yoxlayaraq qrammatik və üslub səhvlərini düzəldir, daha dəqiq ifadələr təklif edir.

Süni intellekt insan faktorunu əvəz etməsə də, onun qrammatikanın tədrisi və öyrənmə prosesinə integrasiyası təhsil təcrübəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırır və zənginləşdirir, ümumi problemləri həll etmək və tələbə nəticələrini yaxşılaşdırmaq üçün güclü alətlər təqdim edir. Həmin alətlərdən biri də məşhur süni intellekt vasitəsi olan ChatGPT-dir. O artıq bir neçə ildir ki, bütün sahələrdə, o cümlədən tədris prosesində də geniş istifadə olunur.

ChatGPT, fərdlərin və tələbələrin istəklərinə uyğun məzmun istehsal etdiyi və verilən bütün suallara ardıcıl cavablar verdiyi üçün təhsil sahəsində geniş istifadə edilir. ChatGPT-yə üstünlük verilməsinin və təhsil sahəsində istifadə edilməsinin bəlkə də ən mühüm səbəbləri

onun müəllim və tələbə suallarına uyğunlaşdırılmış həllər təklif etməsi və hər zaman əlçatan olmasıdır [5, s.10474].

Təhsildə ChatGPT-dən istifadə tələbələrə öyrənmənin fərqli yollarını təklif edir. O, tələbələr üçün mürəkkəb situasiyalardan çıxış yolu olmuşdur, çünki o, tez cavab verir və tələbə ehtiyaclarına uyğunlaşdırılır. Bu üstünlüklərə görə ChatGPT tələbələr üçün perspektivli və onların tez-tez müraciət etdiyi köməkçi vasitəyə çevrilmişdir. Bu alətdən istifadə etməklə tələbələr qrammatik səhvləri haqqında məlumat əldə edir, əlavə rəy ala və orfoqrafik səhvləri tez bir zamanda düzəldə bilirlər.

Tədqiqatlar göstərir ki, ChatGPT tələbələrin nitq və yazı bacarıqlarının inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. ChatGPT kommunikativ yönümlü qrammatika dərslərində təbii dialoqları təqlid etmək, tələbələrə danışq bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün praktiki platforma təklif edir.

“ChatGPT dil öyrənmənin nəzəri aspektlərini real həyat tətbiqləri ilə əlaqələndirir və bununla da dil bacarıqlarının daha dolğun inkişafına kömək edir” [7, s.35].

ChatGPT-yə yoxlamaq üçün */This book is said to be written by a famous author/* cümləsini təqdim edək. Cümlə struktur baxımından mübtəda məsdər tərkibidir. Bu tərkiblər ingilis dilində dilin zənginləşməsinə xidmət edir və istər şifahi, istərsə də yazılı nitqdə geniş istifadə olunur.

ChatGPT-də cümlənin təhlilinə nəzər yetirək. “Cümlə məchul növdə işlənilib və funksiyası mürəkkəb tamamlıqdır”. Əslində ilk baxışda cümlədə səhv yoxdur, lakin istifadə etdiyimiz alət cümlədə qrammatik səhv olduğunu göstərir və qeyd edir ki, “cümlə vasitəsiz nitqin məchul növ forması (passive reporting structure) ilə qurulub. Qrammatik cəhətdən düzgün cümləni */This book is said to have been written by a famous writer/* – /Deyilənə görə bu kitab məşhur bir yazıçı tərəfindən yazılıb/ kimi təqdim edir və “to have been written” birləşməsinin işlənməsini kitabın yazılmasının keçmişdə baş verməsi ilə əlaqələndirir. “To be written”-nin işlənməsini isə ona görə qəbul etmir ki, bu ifadə kitabın gələcəkdə yazılacağını bildirir. Təhlildən göründüyü kimi, bu alət cümlələrdəki qrammatik səhvləri tapmaqla yanaşı, onların açılışını da verir və real vaxt rejimində fərdiləşdirilmiş rəy təklif edən dinamik təhsil vasitəsi kimi fəaliyyət göstərir.

Texnoloji tərəqqinin gedişi və süni intellektin sıçrayışla inkişaf etdiyi bir dövrdə xarici dilin qrammatikasının tədrisinə kölgə salmaq istəyənlər anlamalıdır ki, hər gün rastlaşdığımız məlumatlar – Bloqlar, PDF-lər, PowerPoint təqdimatları, Sosial Media başlıqları, xəbər yenilikləri, telefon mətnləri, Push bildirişlərin və s. istər yazılı, istərsə də şifahi şəkildə reallaşmasının əsas səbəbi düzgün qrammatik qaydalara riayət etmənin nəticəsidir. Məhz Sİ vasitəsilə bazalara ötürülən qrammatik cəhətdən düzgün məlumatlar emal edilərək qavranılır. Beləliklə, qrammatikanı vurğulamaqla, tələbələr akademik və peşəkar ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirərək daha güclü dil qabiliyyətinə malik olurlar.

Ədəbiyyat

1. Abbasov, İ. Ümumi dilçilik: dilçiliyin tarixi, nəzəriyyəsi və koqnitiv elmlərin epistemoloji əsasları. / İ.Abbasov. – Bakı: Füyuzat, – 2024. – 800 s.
2. Mahmudov, M. Süni intellektin linqvistik problemləri. / M.Mahmudov. – Bakı: “Elm və təhsil”, – 2024. – 376 s.
3. Garima, K., Mohini, M.K., Nagendra, K. The importance of grammar teaching to enhance English language competence of ESL learners. // Faculty of Education, BHU, Varanasi. Multi-disciplinary Peer-reviewed Journal, –2024. Volume 20, – p.25-31.
4. Harmer, J. The Practice of English Language Teaching / J.Harmer. 5th ed. Pearson Education Limited, – 2015. – 448p.

5. Kunyang, Qu., Xuande, Wu. ChatGPT as a CALL tool in language education: A study of hedonic motivation adoption models in English learning environments. // Education and Information Technologies, – 2024. 29, – p.19471-19503.
6. Talmy, L. The relation of grammar to Cognition. Topics in Cognitive Linguistics. / L.Talmy. – Amsterdam. Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, – 1988. – p.165-207
7. Thamir, S., Vaishnavi, B. Comparison on applications and impact of AI in English grammar learning. // Recent Research Reviews Journal, – December 2024. Volume 3, Issue 2, – p. 357-369.
8. <https://president.az> › view.
9. <https://www.ibm.com/think/topics/natural-language-processing>.
10. <https://www.salesforce.com/artificial-intelligence/machine-learning-vs-nlp>.

CURRENT ISSUES OF TEACHING ENGLISH GRAMMAR IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Khanbutayeva Leyla Musa

Summary

In modern times, artificial intelligence has strongly influenced all areas of our lives, as well as the field of education. The article analyzes the role of AI in learning English grammar. The use of AI makes the learning of the grammatical structure of the language more effective and accessible. To ensure this effectiveness, technologies such as, Natural Language Processing (NLP), Machine Learning (ML) etc., artificial intelligence applications and platforms are used. The ChatGPT platform, which is most suitable for developing students' oral and writing skills, connects theoretical aspects of language learning with real-life applications.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ГРАММАТИКИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Ханбутаева Лейла Муса кызы

Резюме

В наше время искусственный интеллект сильно повлиял на все сферы нашей жизни, а также на сферу образования. В статье анализируется роль ИИ в изучении грамматики английского языка. Использование искусственного интеллекта делает изучение грамматической структуры языка более эффективным и доступным. Для обеспечения этой эффективности используются такие технологии, как обработка естественного языка (NLP), машинное обучение (ML) и т. д., приложения и платформы искусственного интеллекта. Платформа ChatGPT, наиболее подходящая для развития навыков устной и письменной речи студентов, соединяет теоретические аспекты изучения языка с реальными приложениями.

Rəyçi: professor Azad Məmmədov

Daxil olma tarixi 06 may 2025-ci il